

Back to Black

MONIKA AUCH. Schilderijen uit de zestiende eeuw tonen een geoefend oog voor zwart textiel. Maar hoe voelden deze zwarte stoffen in het echt aan en hoe werd de verf eigenlijk gemaakt? In een grootschalig samenwerkingsproject is het Bourgondisch zwart of 'Noir de Flandres' onderzocht door ERC Artechne, het museum Hof van Busleyden en studio Claudy Jongstra. Dr. Jenny Boulboulé, verbonden aan Artechne, vertelt over dit bijzondere project.

Kunsthistorici proberen de eeuwenoude praktische kennis, de werkplaatsen en leefwerelden van kunstenaars en ambachtslieden beter te begrijpen door middel van theoretisch bronnenonderzoek en het nauwkeurig nabootsen van maakprocessen. Het zoeken in databases en archieven, het doorgronden van manuscripten, maar ook het grondig fijnmalen van grondstoffen en het nauwkeurig kijken en documenteren van maakprocessen, ontsluit eeuwenoude kennis. Zo ook in dit project over het Bourgondische Zwart, het 'Noir de Flandres'.

We kennen deze zwarte pracht alleen van geschilderde portretten.

en zijden stoffen diepzwart kon verven - en dat alleen met natuurlijke verfstoffen! Lang voordat de synthetische kleurindustrie onze kennis van het kleuren maken overnam. Want met de opkomst van de moderne kleurindustrie, raakte de rijke kleurenkennis van de Bourgondische meestersververs in vergetelheid. De zwarte kleding van royalty, edellieden en rijke burgers op schilderijen uit de zestiende eeuw communiceerde de verheven status en rijkdom van de drager. Zwart wordt meestal geassocieerd met dood, rouw en verdriet, maar aan het Bourgondisch hof en later in heel Europa, was diepzwarte kleding een modekleur; Filips de Goede was een stijlicoon met zijn zwarte kousen en weelderig vormgegeven pakken (zie afb. 3). De zoektocht naar het 'Noir de Flandre' voerde door archieven, het laboratorium, de kunstenaarswerkplaats tot in het museum en eindigde onder andere op de Parijse catwalk.

RECEPT VOOR 'NOIR DE FLANDRES'

Artechne doet onder andere receptenonderzoek en heeft een omvangrijke collectie van verfrecepten verzameld, die ook toegankelijk zijn via hun database. Belangrijke bronnen zijn stalenboeken en handelscorrespondentie uit bijvoorbeeld Belgische archieven en de Leidsche Stalenboeken. De laatste bevatten veel stalen van zwart laken, die de onderzoekers nog verder willen analyseren. Het procedé om textiel zwart te verven was complex, arbeidsintensief en duur. Dit verklaart de kostbaarheid en de status waarmee de zwarte kleur verbonden werd. Er is in de natuur geen enkele plant of mineraal die textiel zwart kan verven. Niettemin ontwikkelden zich verschillende verfmethode. Jenny Boulboulé deed bij het bestuderen van het pas in 2018 ontdekte manuscript van Theodore de Mayerne een opmerkelijke vondst. In een verzameling verfrecepten vond zij een zeldzame receptuur voor 'Noir de Flandres' dat Theodore de Mayerne in 1646 van een 'goede verver' had verkregen. Om het gedetailleerd beschreven verfproces te begrijpen, werd het Franse handschrift ontcijferd en vergeleken met oude gilderegulaties voor zwartververs in Vlaanderen (zie afb. 4). Maar om het productieproces van de textielververij te begrijpen, is het bestuderen van louter geschreven bronnen niet voldoende, het moet worden aangevuld met het naspelen van de processen, de volgende stappen in het project.

COLLABORATORIUM

Als deel van het onderzoeksproject vond in 2019 aan de Universiteit van Antwerpen de ROOHTS Burgundian Black Summer School plaats. Een groep onderzoekers, kunstenaars en studenten hield zich bezig met textielverfprocédés en het maken van zwarte

ZWARTE KLEDING VAN FILIPS DE GOEDE

Schilderijen uit de zestiende eeuw tonen edelen geheel in het zwart met een haast tastbare en gedetailleerde weergave van de kleding. De verschillen tussen zacht glanzende, zijde kousen, een wollen jas in mat zwart en een schitterende jas van brokaat, zijn in subtiele zwarte kleurtonen geschilderd. Men had toen duidelijk een geoefend oog en gevoel voor zwart textiel (zie afb. 1 en 2).

Dr. Jenny Boulboulé: 'Helaas zijn er haast geen kleren uit de Bourgondische periode bewaard gebleven. We kennen de zwarte pracht van de edelen en welgestelden alleen

van geschilderde portretten. Maar hoe voelden de zwarte stoffen aan en hoe werden ze gemaakt? Hebben we vandaag de dag eigenlijk nog oog voor de verschillende schakeringen van zwart die destijds zo tot de verbeelding spraken? We gingen op zoek naar recepturen en historische handboeken om de geheimen van de Bourgondische meestersververs te achterhalen. We ontcijferden handschriften en verzamelden planten-kennis om erachter te komen hoe men in de vijftiende en zestiende eeuw wollen

Aan het Bourgondisch hof was diepzwart een modekleur.

schrijfkinten en kleurpigmenten voor water- en olieverf. Jenny: 'Bourgondisch zwart is een rijk palet aan zwarte tinten en texturen. Het ene zwart is het andere niet, er is immers roetzwart, pikzwart en gitzwart. In de verfeukens hebben we geprobeerd om de oude recepten, die vaak moeilijk te begrijpen zijn, nieuw leven in te blazen. Als basis diende onder andere het 'De Mayerne Manuscript'. De groep werkte met verschillende grondstoffen om zwart pigment te gaan maken, zoals de voetbeentjes van schapen, fruitpitten van vijgen en perziken en sticklac, een harsachtig secreet van een Zuid-Aziatisch insect. In het hele proces werd gepoogd om zo correct mogelijk de historische materialen, gereedschappen en aanwijzingen uit het manuscript te gebruiken.'

VERKOOLDE SCHAPENBOTTEN

Tijdens een workshop in het Rijkserfgoed-laboratorium met studenten van de UvA werd onderzocht welk effect het fijnmalen op de kwaliteit van de verf had. De schapenbotten moesten worden verhit totdat ze verkoolden. Ze mochten niet verbranden, want dan verandert de kleur van zwart naar wit. Daarna werden ze verpulverd en respectievelijk 30, 60, 90 en 120 minuten lang vermalen (zie afb. 5). Vervolgens werd het poeder gemengd met een - niet nader in het recept aangegeven - hoeveelheid Arabische gom en op papier gebracht om de dekkingsgraad te bepalen. De verf werd in verdunde en onverdunde vorm op papier gebracht. Hieruit bleek dat het verfmonster waarin de botten 120 minuten lang tot een heel fijn poeder vermalen waren, een hoge dekkingsgraad had. In deze specifieke proefopstelling had zwart pigment gemaakt van sticklac de hoogste dekkingsgraad, aldus de conclusie van de deelnemers.

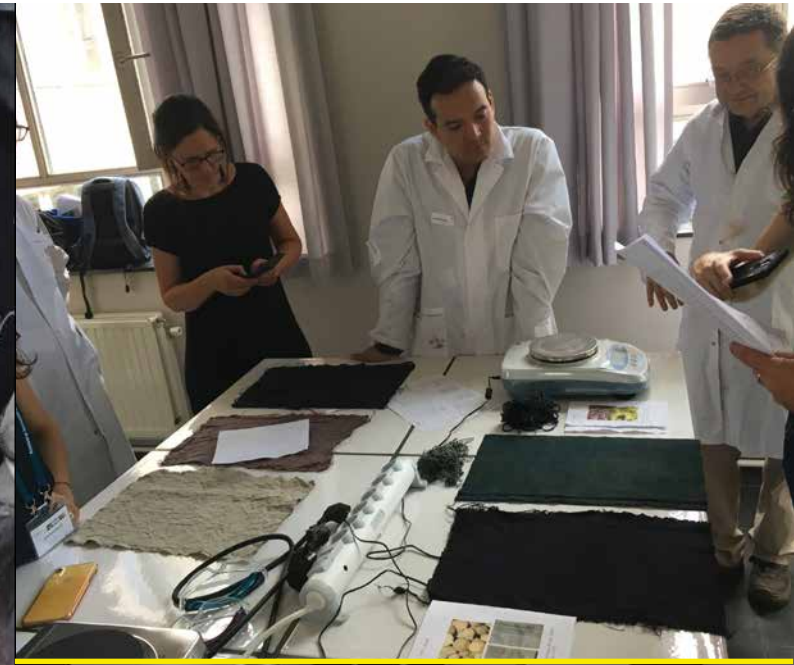
ZWARTE WOLLEN STOF

Tijdens de workshop 'Burgundian Black Col-laboratory' in de studio van Claudy Jongstra probeerde een groep experts om het Bourgondische zwart van textiel na te maken. Jongstra is bekend om haar viltwerken en kennis van natuurlijke kleurstoffen en planten. Tijdens de workshop werd naar aanwijzingen uit verschillende historische recepten geveerd, waaronder het recept voor Noir de Flandres. Bijzonder is dat hierbij het zwart verven van wol plaatsvindt zonder toevoe-

ging van galnoten (tannine) en zonder vitriool, alleen door het achter elkaar verven met wede, indigo en meekrap. Afhankelijk van welk procédé werd gevolgd, hadden de stalen uiteenlopende tinten van zwart en was ook het gevoel op de hand zeer verschillend. Boulboulé: 'Er kunnen werelden liggen tussen het zwart van een monnikenhabijt en het zwart van een vorstelijk gewaad. Het gaat vooral ook om de gevoelswaarde en hoe de stof in de hand voelt. Het verschil wordt onder andere veroorzaakt door de gebruikte verfstoffen en de beitsen (zie afb. 6-10).'

PARIJSE CATWALK

Vlaanderen was in de zestiende eeuw beroemd om zijn textielindustrie, de Vlaamse lakenhandelaars en zwartververs. In het Museum Hof van Busleyden is tot 21 juni 2021 het tentoonstellingsproject Back to Black te zien. Met door Studio Claudy Jongstra geveerde wollen stoffen ontwierpen Viktor & Rolf de haute-couture-collectie *Spiritual Glamour*: spraakmakende zwarte mantels die in hun show op de Parijse catwalk getoond werden. Een knipoog naar de pracht en praal waarvoor de bourgondische vorsten in heel Europa bekend stonden (zie afb. 11 en 12). ●

Online

> hofvanbusleyden.be
> artechne.wp.hum.uu.nl
> youtube.com/watch?v=fybJ10HWtW4&feature=youtu.be

Bio

Dr. Jenny Boulboulé is verbonden aan het ARTECHNE-project. Samen met projectleider Sven Dupré werkt ze aan de e-book publicatie *Burgundian Black*.

Foto's

1 / 2 Portretten van Sir Thomas Gresham en Anne Fernely, Anthonis Mor, ca. 1560 - ca. 1565, olieverf op doek, 88 cm (h) x 75,5 cm (b). Sir Thomas Gresham (1519-1579) was de belangrijkste Engelse koopman in Antwerpen en bovendien financieel agent van de Engelse koning in de Nederlanden. Hij en zijn echtgenote Anne Fernely zijn duur maar ingetogen gekleed. Hun status blijkt ook uit de keuze van de schilder: Anthonis Mor, een van de meest vooraanstaande portrettisten van zijn tijd en hofschilder van de Spaanse koning. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.
3 Het verven van een kous in een indigo-bad tijdens de workshop in Friesland (foto: J. Boulboulé).
4 Schapenbotten voor het maken van zwart pigment, verkoold in een houtvuur tijdens de workshop met UvA-studenten Conservering & Restauratie (foto: J. Boulboulé).
5 Meekrap uit de tuin in Hüns, de wortel met de zichtbare rode kleur (foto: J. Boulboulé).
6 Workshop bij Studio Claudy Jongstra in Hüns, Friesland (foto: J. Boulboulé).
7 Haute couture-mantel uit de collectie *Spiritual Glamour* van Viktor & Rolf in samenwerking met Studio Claudy Jongstra, tentoongesteld in het Museum Hof van Busleyden (foto: J. Boulboulé).